

Godeška in reteška loka

Uvod

Še ko sem svet opazovala bolj na atijevih ramah kot na svojih nogah, sem občudovala močvirje – loko pod Godešičem.

Mrake so se mi zdele lepe kot prava majhna jezera. Na potočku, ki je izviral iz njih, me je ati zabaval s postavljanjem mlinčkov, spomladi pa mi je delal piščalke vseh intonacij. Tam so zrasi prvi zvončki, aprila pa spominčice za mamico; kjer pa so bila tla bolj namočena, je vse porumenelo. Takrat še nisem vedela, da so rumeno-zelene blazinice kalužnice. Posebno lepo pa je bilo pozimi, ko je bilo vse zasneženo. Z atijem sva v snegu sledila živalim in včasih splašila tudi kakšnega zajca ali srno.

Žirovčeva luža

vodomca, kje se skrivajo divje race, kje domujejo pižmovke, kje izvira čista voda ...

Rada bi vsaj malo predstavila življenje, ki se odvija v obvodni pokrajini, povedala nekaj o pomenu lok.

Res bi bila prava katastrofa, če bi na območju, ki ga opisujem in kjer živi nekaj živalskih in rastlinskih vrst, ki jih le poredkoma srečamo, nekoč stala tovarna ali pa bi potočki, ki vijugajo po pokrajini, dobili zregulirane bregove.

Nekoč sva v snegu opazila tudi krvavo lisičino sled. Uboga lisička!

Zdaj grem v loko najraje sama; na srečanje s kakšno zanimivo ptico, ali pa odkrijem kaj novega v mlakah, ki kar migetajo od drobnih živalic na površini ali od vetra.

Nekateri kotički, gosto poraščeni z grmovjem, travo, so še čisto neoskrunjeni in mislim si, da samo jaz vem zanje in so čisto moji. Dobro vem, kje bom zagledala

Opis območja

Godeška loka leži v trikotniku, ki ga omejuje na zahodni strani cesta Lipica-Gosteče, na jugu reka Sora, na severovzhodu pa obronki pod vasema Godešič in Reteče.

Območje je pretežno gozdnato, delno ga prekinjajo zakisani travniki, vodotoki in mlake.

Rastlinstvo in živalstvo je zelo raznoliko, čeprav je površina majhna.

Zgodovina

Vaščani Reteč in Godešiča so bili od nekdaj močno povezani z reko Soro in zemljo, ki jim jo je le-ta delila. Sora se je namreč pomikala vedno bolj v desno, tako da so na tej strani reke ostali neobdelani deli zemlje, ki so jih kmetje pridno obdelali. Novopridobljene travnike so uporabljali tudi za pašo. Odnos do zemlje je bil v preteklosti precej drugačen, kot je danes, kajti to je bil edini vir zaslužka za osem- ali celo dvanajstčlanske družine, ki včasih niso bile redke. O tem, kako so se preživljali, sem veliko zvedela od Mlinarjevih in od Matičkovega Franceljna, ki je eden od štirih, ki se v Retečah še ukvarjajo s pletarstvom. Pletarstvo pa se je razvilo prav zaradi pomikanja Sore proti jugu, ko je nastalo pod Godešičem in Retečami veliko prodnatega sveta.

Včasih so skoraj pri vsaki hiši pletli koše, jerbace, cekarje, zibke za otroke, košare za perilo ... Jakob Rant (Matičkov stari oče) je samo s pletarstvom ustvaril tako premoženje, da si je lahko kupil tri hiše. Včasih so najeli tudi po osem delavcev, ki so pomagali pletti izdelke iz šibja. S preprostimi orodjem (škarje, nož, železna konica, klešče) so napletli cele kupe, ki so jih s konjem vozili v Ljubljano, Kranj, Kamnik, Tržič, na Jesenice.

Vrbovje so gojili na Produ ob Sori.

Matičkov Francelj, ki zdaj plete le za lastne potrebe in za prodajo v vasi, je povedal, da je potrebno vrbovje vsako leto obrezati, ker so za pletenje uporabni le enoletni poganjki.

Na Produ je bilo včasih tudi kopališče (okoli leta 1920). Sem so prihajali tudi kopalci iz Ljubljane, ki jih je pripeljal posebni kopalni vlak. Vaški otroci so se lahko kopali le med tednom; namesto kopalck so si med nogami povezali kar predpasnike. Žal je leta 1926 huda povodenj razdejala kopališče z urejenimi kabinami in tudi kopalni vlak je bil ukinjen.

Mlinarjevi - kdo pa drug - so mi povedali veliko zanimivega o usodi mlina, ki stoji ob potoku Struga. Zgrajen je bil že okrog leta 1840; bil je večkrat predelan, saj se je stanje vode močno spreminjalo. Ob najugodnejših vodostajih je imel mlin tri vodna kolesa, ob najslabših pa le eno.

Leta 1913 so dogradili še stanovanjski del in z mletjem raznih vrst žita, rožičev, soli, dišavnic se je preživljala 15-članska družina.

Leta 1926 pa je bila povodenj tako huda, da je mlin zalila voda in ga močno poškodovala ter Mlinarjeve gospodarsko močno prizadela.

Tudi danes se mlinsko kolo včasih še zavrti; le za mletje žita, predvsem koruze za krmljenje živine. Vendar je mlin že močno dotrajan in bi ga bilo potrebno obnoviti, saj je res škoda, da bi tako tradicionalna obrt, kot je mlinarstvo, čisto propadla. Če

pomislim, da je bilo v srednjem veku na Loškem 172 mlinov, danes pa marsikdo sploh ne ve več, kaj so stope!

Zemljevid

Kopija iz katastrske mape prikazuje situacijo obravnavanega območja. Vrisane so kulture, ceste, kolovozi in tudi pešpoti.

Na karti pa so zarisane vode tega območja in depresije, če gledamo z nivoja mlak, Male Sorice in Struge.

Del tega območja je zaraščenega z grmovjem, je pa tudi veliko lepega mešanega gozda, doba z gabri (*Quercus - Carpinetum*). V bližini vodotokov in mlak so nižje lege zamočvirjene, kar kažejo tudi rastline.

Celotno gozdno območje ima bogato podrast; prevladuje divji česen, ki prekriva vso površino. Je zelo veliko rastlinskih in živalskih vrst.

Struga – regulirana v mlinščico

Prerezi

Presek kaže najvišjo lego Male Sorice (izvira kake 3 metre nad izlivom v Strugo). Struga na tem mestu leži za približno metre nad nivojem Sore. Ob izlivu je nivo Sore še nižji.

Kljub navedenim situacijam je verjetno (tudi če sodimo po imenu), da je Mala Sorica, pa tudi nekateri izviri Struge (Omanca), napajana z vodo iz višjega toka Sore, ki pronica skozi prodnata tla.

Vodostaj Struge in nivo mlak na njenih izvirih se je po izgradnji umetnega jezera Mavčiče dvignil za 20 do 25 cm. Pojavili so se številni novi izviri, ki napajajo potok Struga. S povečanjem vodnatosti potoka Struga (višji nivo) se je upočasnilo odtekanje vode iz mlak proti potoku.

Ob opazovanju Žirovčeve luže in mlak ob Mali Sorici sem ugotovila, da so te mlake napajane skozi tla na več mestih in ni le enega vidnega izvira. Na več mestih na dnu mlake se vidi, kako voda vre iz tal.

Sestava tal

Tla so zelo raznolika: od močno poroznih prodnih, do neprepustnega mulja. Takšna sestava omogoča značilne vode in rastje:

- skozi prodnata tla preteka voda iz sosednje Sore in podtalnica Sorškega polja,
- v nižjih legah pa se ta voda zadržuje v mlakah ali pa odteka po strugi potoka.

Ob potoku najdemo tri pasove zaraščenosti z rastlinami. V najnižjem pasu rastejo rastline, ki so vse leto v vodi, to so razne dristavčevke (*Potamogeton* sp.), zlatice (*Ranunculus* sp.), vodne leče (*Lemna* sp.) in druge. V pasu, kjer so rastline pol leta v vodi in pol leta na kopnem, uspevajo obrežne rastline, ko so šaš (*Carex* sp.) in ločje (*Juncus* sp.). Tam, kjer so rastline le kakšen teden pod vodo, raste obrežno grmovje in drevje, kot so jelše, vrbe in jeseni. Med njimi pa uspeva razkošna košara obrežnega ščavja. Vsak od teh pasov je biološko pomemben kot prehranjevališče, skrivališče in gnezdišče (tudi drstišče) mnogim živalskim vrstam.

Ob potokih in mlakah, kjer je gozd močno namočen, se pojavlja tako imenovano povirno močvirje. Njegova življenjska moč je odvisna od vitalnosti izvira, ki ga napaja. V sušnih zimskih in poletnih mesecih lahko presahne tudi močvirje in ostanejo le sem ter tja razmetani kupi šaša.

Drevje

Na zamočvirjenih tleh prevladujeta jelša in jesen, drugih drevesnih vrst je le malo.

Ob bregovih voda je na koreninah jelše pogosto opaziti značilne zračne korenine z bradavicami.

Obsegi najdebelejših dreves nam kažejo, da je tu lep gozd:

Picea abies (smreka) - 330 cm, *Alnus glutinosa* (jelša) - 320 cm, *Fraxinus excelsior* (jesen) - 310 cm, *Pomen avium* (češnja) - 260 cm, *Quercus robur* (dob) - 223 cm, *Salix* sp. (vrba) - 183 cm, *Tilia cordata* (lipovec) - 173 cm.

Ekologija loka

Loka je razširjeno rečno korito, ki ga reka uporablja ob povečanem vodostaju zlasti ob rednih spomladanskih in jesenskih poplavih, pa tudi ob večjih tako imenovanih katastrofalnih poplavih, ki se ponavljajo vsakih nekaj desetletij. Takšni rečni dinamiki se je dodobra prilagodilo v loki živeče rastlinstvo in živalstvo. Če pogledamo le vrbo, to poleg jelše in topola najbolj značilno obrežno drevo, zlahka opazimo njeno izjemno vitalnost, ki se kaže tako v sprotnem in takojšnjem zaraščanju prodišč, njeni hitri rasti, njeni sposobnosti razvijanja tako imenovanih zračnih korenin, kadar je njeno deblo

ob vznožju dlje časa v vodi. Pa tudi njeno hitro staranje, saj traja njena življenjska doba komaj kaj več kot trideset let.

Loka v posameznih predelih rečne tokave zavzema kaj različno površino: v gorskem svetu komajda lahko govorimo o loki, saj je tu moč reke prevelika, da bi se drevje lahko obdržalo; ničlikokrat lahko vidimo, kako ga zatrpa prod, ki ga hudournna reka vali s seboj in ga zaradi ozkosti njene struge nima kje odložiti. V sredogorju je loka že široka nekako sto metrov, pojavijo se ježe, v geološki zgodovini izoblikovano pobočje nekdanjih ledenikov, ob njih izviri, studenci in potoki, ki vijugajo po loki, dokler se ne združijo z reko, in če se je ob reki naselil človek, so tu še jezovi in mlinščica, na mlin speljana vodna tokava. Pravi razcvet pa doživi loka v nižini; tu je lahko široka tudi več kilometrov, z bujnim poplavnim gozdom, mlakami in jezerci v uleglinah, mrtvimi rečnimi rokavi, skratka ekosistem, ki mu ni para. Ugotovili so, da živi v takšni loki več kot dvanajst tisoč različnih živalskih vrst.

Ekološki učinki loke so večstranski

- Loka s svojo bujno vegetacijo ustvarja posebno mikroklimo, deluje nekako izravnalno, saj je poleti hladnejša od okolice, pozimi pa toplejša, zato ni čudno, da so se prvotna človeška naselja ob rekah razvijala ravno ob lokah. Tudi v Sloveniji jih ni malo, spomnimo se le dveh, ki še danes nosita spomin na njeno ime: Škofja Loka in Ptuj (nemško Petau, od Au = loka).

- Ob poplalah zadržuje vodo in jo umirja ter ji tako odvzema rušilno moč. Hkrati jo čisti in filtrira in shranjuje v celicah rastlinskih organizmov. Ni si težko predstavljati dreves kot nekakšnih vodovodnih stolpov, ki pomagajo vzdrževati visok nivo podtalnice. Nudi zatočišče razseljenim rastlinam in živalim, ki jim nenaravno industrijsko obdelovanje polj ne da več živeti (npr. poljski zajec). - Je izvorni biotop za mnoge vrste rastlin in živali, ki ne živijo nikjer drugje kot v loki (v loki npr. živi ena tretjina vseh naših kačjih pastirjev in nekateri od njih so življenjsko vezani na rastline, ki živijo samo v mrtvicah).

Kljub tako izrednemu pomenu, ki ga imajo loke pri ohranjanju naravnega ravnotežja v ekosistemu kulturne krajine, so loke med najbolj ogroženimi predeli narave. Ogrožajo jih gradnje hidroelektrarn (še le v novejšem času so začeli graditi tako, da upoštevajo dinamiko reke), regulacije rek in potokov, melioracije (izboljšanja) in komasacije (zaokroženja) zemljišč, kemično škropljenje in mineralno gnojenje polj, neodgovorna izsekavanja in vnašanje neavtohtonih rastlin (japonski resnik, kanadska rozga, itd.). Zato bi bilo potrebno vse preostale loke, teh pa ni veliko, najstrožje zaščititi in jih tako ohraniti za rastline in živali, ki brez loke ne morejo živeti; pa tudi za naše, človeške zanamce.

*Rezultati opazovanj**November:*

1. abiotске razmere:

temperature:	mlake:	8,5° C
	izvirov:	10° C
	potoka:	9° C
	zraka:	10° C

2. živali:

- srna, srnjak (*Capreolus capreolus*)
- zajec (*Lepus europaeus*)
- veliki detelj (*Dendrocopus major*)
- stržek (*Troglodytes troglodytes*)
- pižmovka (*Ondatra zibethica*)
- kanja (*Buteo buteo*)
- fazan (*Phasianus colchicus*)

December:

1. abiotске razmere:

temperature:	mlake:	6° C
	izvirov:	10° C
	potoka:	8,5° C
	zraka:	4° C

2. živali:

- zajec (*Lepus europaeus*)
- lisica (*Vulpes vulpes*)

Januar:

1. abiotске razmere:

temperature:	mlake:	6° C
	izvirov:	10° C
	potoka:	8° C
	zraka:	4° C

2. živali:

- zajec (*Lepus europaeus*)
- hermelin (*Mustela erminea*)
- čaplje (*Ardea cinerea*)
- miš (*Apodemus sylvaticus*)
- vodomec (*Alcedo atthis*)

3. rastline:

- zvončki (*Galanthus nivalis*)
- podlesek (*Colchicum autumnalis*)

Februar:

1. abiotске razmere:

- temperature: mlake: 5° C
 Žirovčeva luža - več kot četrtnina zamrznjene.
 izvirov: 10° C
 potoka: 6° C
 zraka: 7° C

2. živali:

- zajec (*Lepus europaeus*)
- detel (*Dendrocopus major*)
- čaplje (*Ardea cinerea*)
- race (*Anas platyrhynchos*)
- stržek (*Troglodytes troglodytes*)
- vodomec (*Alcedo atthis*)
- miš (*Apodemus sylvaticus*)
- pižmovka (*Ondatra zibethica*)
- lisica (*Vulpes vulpes*)

3. rastline:

- zvončki (*Galanthus nivalis*)
- podlesek (*Colchium autumnalis*)

Marec

1. abiotске razmere:

- temperature: mlake: 10° C
 izvirov: 10° C
 potoka: 9° C
 zraka: 18° C

2. živali:

- zelena žolna (*Picus viridis*)
- čaplje (*Ardea cinerea*)
- brinovka (*Turdus pilaris*)
- vodomec (*Alcedo atthis*)
- mlakarica (*Anas platyrhynchos*)
- postrvi (*Salmo trutta lacustris*)
- pižmovka (*Ondatra zibethica*)
- krastače, žabji mrest (14 dni) (*Bufo bufo*)
- vodna bolha (*Daphnia pulex*)
- vodni drsalec (*Hydrometra stagnorum*)

3. rastline:

- kalužnice (*Caltha palustris*)
- čemaž (*Allium ursinum*)
- perunike (ozelenele) (*Iris pseudacorus*)

April

1. abiotске razmere:

- temperature: mlake: 12° C
- izvirov: 10° C
- potoka: 10° C
- zraka: 19° C

2. živali:

- brinovka (*Turdus pilaris*)
- vodomec (*Alcedo atthis*)
- mlakarica (*Anas platyrhynchos*)
- pižmovka (*Ondatra zibethica*)
- postrvi (*Salmo trutta lacustris*)
- črnoglavka (*Sylvia atricapilla*)
- zelenonoga tukalica (*Gallinula chloropus*)
- stržek (*Troglodytes troglodytes*)
- vodna bolha (*Daphnia pulex*)
- vodni drsalec (*Hydrometra stagnorum*)
- zajec (*Lepus europaeus*)

3. rastline:

- travniška penuša (*Cardamine pratensis*)
- deveterolistna konopljica (*Dentaria enneaphylos*)
- čemaž (*Allium ursinum*)
- česnovka (*Allaria petiolata*)
- jesenski podlesek (*Colchicum autumnalis*)
- vodna dresen (*Polygonatum amphibium*)
- perunike (*Iris pseudacorus*)
- travniška penuša (*Cardamine matthioli*)
- kalužnice (v polnem razcvetu) (*Caltha palustris*)
- čremsa (*Prunus padus*)
- vodna meta (*Mentha aquatica*)
- mavrahi (*Morchella esculenta*)
- čmerika (*Veratrum album*)

*Opis nekaterih značilnejših vrst živalskega in rastlinskega sveta loke**Živali*

Vodni drsalec (*Hydrometra stagnorum*) – je pravi mojster premikanja po vodni gladini. Na njej ga držijo dolge srednje in zadnje noge, kratke prednje noge pa uporablja tudi za zgrabitev plena. Ko kaka žuželka pade v vodo in se premetava v njej, širi od sebe valove, ki jih drsalec zazna s čutili v svojih nogah. Tudi med seboj se vodni drsalci sporazumevajo tako, da z nogami tresejo vodno gladino. Lahko tudi skačejo in se tako izognejo kakšni nevarnosti. Pozimi, ko je vodna gladina vkovana v led, drsalci prezimujejo na kopnem, pod suhim listjem. Večina vodnih drsalcev je krilatih in lahko

prelete tudi velike razdalje.

Siva čaplja (*Ardea cinerea*) – je prebivalec močvirij, vendar pa redno gnezdi na drevju v bližini močvirij. Velika je skoraj meter, le malo manj kot bela štoklja. V letu ima čaplja vrat skrivljen v obliki črke "S" in leta z enakomernimi zamahi.

Pižmovka (*Ondatra zibethica*) – je okoli 30 cm velik glodalec z dolgim, od strani stisnjenim luskastim repom, ki v obrežju potoka, tik nad vodo ali pod njo, koplje rove. Pižmovke gradijo nadvodna gnezda iz ločja in trstičja. Dobro plavajo in se potaplajo. Ker kotijo trikrat na leto po pet do devet mladičev, se lahko zelo hitro razmnožijo in postanejo zaradi kopanja rogov ponekod nadležne.

Zelenonoga tukalica (*Gallinula chloropus*) – je močvirska ptica, ki se hrani z vodnimi rastlinami, polži, žuželkami ali z žabjim mrestom. Kadar plava, značilno pokimava z glavo in trza z repom, dobro se zna tudi potapljati. Gnezdo si samec in samica napravita v obrežnem rastlinju, kamor spomladi in poleti samica znese 6-10 rumenkastih jajc.

Vodomec (*Alcedo atthis*) – je eden naših najlepših ptičev. V zraku se njegovo perje kovinsko modro – zeleno svetlika. Strmoglavo se spusti v vodo, ujame ribo ali kakšno vodno žuželko, nakar se vrne na vejo, otrese perje in poje plen. Samec in samica si v peščeni breg tik nad vodo izkopljeta približno 1 meter dolg obel rov, na koncu katerega samica znese 5-7 velikih jajčk. Za mladiče skrbita oba.

Rastline

Črna jelša (*Alnus glutinosa*) – z lahkoto jo spoznamo po majhnih rjavih storžkih. Ti so zgodaj spomladi, še preden se razprejo listi, zeleni; olesenijo šele, ko se v njih razvija seme. Ploščata, krilata semena ostanejo čez zimo v storžkih in odpadejo šele naslednjo pomlad. Posebnost jelš je tudi njihovo sožitje s koreninskimi glivicami, ki so sposobne vezati zračni dušik.

Navadna kalužnica (*Caltha palustris*) – zgodaj spomladi odpre svoje živo rumene, z medicino bogate cvetove in nase privablja čebele, hrošče in muhe.

Vodna perunika (*Iris pseudacorus*) – svoje rumene cvetove odpre spomladi, je sorodnica modrocvetnih perunik, ki jih naše mame sadijo po vrtovih. Raste blizu vode ali kar v vodi.

ZAKLJUČEK

Ogroženost

Med vodnimi in vlažnimi biotopi so najbolj ogrožene stoječe vode. Z rastlinami zarasle mlake so v naših podnebnih razmerah najbolj bogati življenjski prostori, ki jih odlikuje velika pestrost vrst, po drugi strani pa so to zelo majhni in ranljivi življenjski prostori, katerih skupna površina ne znese niti tisočinko ozemlja naše republike.

Največja nevarnost za Godeško loko, ki jih predstavlja predvsem človek s svojim poseganjem:

- zasipavanje in gradnja industrije, saj je območje v urbanističnem načrtu

predvideno kot možni industrijski rezervat,

- regulacija reke ali potokov,
- stresanje in odlaganje vseh mogočih odpadkov in nekoristnega materiala,
- onesnaževanje podtalnice, izpiranje agrotehničnih pripravkov v vode (herbicidi, insekticidi)
- živalski svet motijo zelo pogosti sprehajalci s spuščeni psi,
- vnašanje neavtohtonih vrst v to rastišče.

Posledice

Zaradi medsebojne povezanosti rastlin in živali tudi poseg, ki navidezno prizadene le nekatere vrste, posredno poruši ravnotežje celote. Desetletja ali celo stoletja so potrebna, da se vzpostavi prvotno stanje, če se človek umakne. Najbolj grobi posegi, kot so zasipavanje, pa vodni biotop za vedno uničijo. To pa ima zopet posledice, kajti živali, mlake, potoki, loke so prehransko in drugače povezane z gozdnimi, travniškimi, poljskimi in drugimi biotopi ter živalmi in rastlinami v njih. Tu pa posledice posega že skoraj neposredno zadenejo tudi človeka.

Pletar Peter Rant, pri Matičku, razstavlja svoje izdelke, fotografirano med obema vojnama

Pomen

Pomen loke in drugih podobnih mokrišč ni samo v tem, da so biotop številnih živalskih vrst, ampak je velika tudi njihova estetska, krajinska, rekreacijska vrednost. Loka ter zaviti rečni tok z okljuki, razširitvami, plitvinami je naravni regulator vodnega režima v krajini; vzdržuje visoko talno vodo tudi v suši, ob vodnih ujmah in neurjih pa sprejme veliko vode in jo potem polagoma oddaja v okolje.

Biološko je takšno območje pomembno kot prehranjevališče, skrivališče in gnezdišče mnogoterih živalskih vrst.

Zelene rastline, zlasti vrba in jelša, pa imajo največ zaslug za samoočiščenje vode.

Na območju Godeške loke je zelo veliko izvirov čiste pitne vode, s katero so se posamezne hiše v vasi že včasih oskrbovale s pomočjo "ovna", ki je vodo poganjal po hribu navzgor. Rastlinstvo ima tudi zelo pomembno ekološko vlogo, saj uravnava svetlobo, toploto in zračno strujanje (daje zavetje pred vetrom); pozimi je topleje, poleti pa hladneje kot v okolici.

V a r s t v o

Mislím, da na območju, ki ga opisujem, industrijske cone vendarle ne bo.

Kakršnekoli gradnje bi bile tako brezsmiselne, kar se je pokazalo leta 1990 ob hudi poplavi. Takrat se je tudi dobro videlo, koliko vode sprejme takšna nenaseljena loka in s tem ublaži moč reke v nižjih naseljenih predelih. Reka Sora je bila nekoč že regulirana. Upam, da potokom v močvirnem gozdu ne preti podobna nevarnost.

Tudi Krmeljev mlin, ki ga omenjam, propada. Mlinsko kolo je že čisto dotrajano. Ali res ni sredstev za nekaj macesnovega lesa, da bi se kolo obnovilo? Mislím, da je 120-letni (do sedaj še tudi sem ter tja obratujoči) mlin v Sloveniji že prava redkost.

Vsakdo bi lahko malo razmislil, v kakšnem okolju živi, kolikó presenečenj lahko doživi, če zna nevsiljivo in z zanimanjem stopiti v naravo.